

A tanítóképzés kritikus pontjai a dualizmus időszakában

A hazai tanítóképzés első intézményes formáinak, a minta- vagy normaiskolai képzésnek a kialakulása előtt meglehetősen esetleges és többnyire alacsony szintű igények fogalmazódtak meg a tanító iránt. „Ha annyit tudott, amennyinek tanítására vállalkozott, már megütötte a mértéket; hogy a tanítás módjában járatos-e, nem igen kutatták. Szóval az élet szolgáltatta – ha nem is képezte – a tanítót, akinek nem volt más iskolája, mint a tanításban szerzett tapasztalat s akit inkább a balsors, mint a hivatás szorított pályájára.” (1)

Az I. Ratio Educationis kiadását követően a katolikus elemi iskolák tanítói állásainak betöltésénél előnyt élveztek ugyan a (többnyire féléves) tanfolyamot végzett, vizsgálatot tett s képesített jelöltek, de a tanítóhiány miatt általában sem lehetőség, sem igazi igény nem volt a szükséges előképzettség megkövetelésére.

A protestáns iskolák tanítói nagyrészt a protestáns kollégiumok magasabb osztályainak hallgatói közül kerültek ki, akik – szegénységük miatt – tanulmányaikat félbeszakítva néptanítói állást vállaltak, s egy részük ott is maradt a rektorián, más részük pedig egy-két év múltán visszatért a kollégiumba, folytatta tanulmányait.

A tanítói utánpótlás említett két (katolikus és protestáns) típusa azért tűnik érdekesnek, mert ez a két szervezeti forma a későbbi fejlődési-fejlesztési lehetőségek és elképzelések különböző alternatíváját hordozta magában: a tanítóképzés kapcsolódhat a fő- vagy középiskolához (ld. protestáns minta), de kötődhet (ld. I. Ratio Educationis) a népiskolához is.

Hosszú évtizedeken át – a két évfolyamú tanítóképzés térhódítása ellenére – az újonnan felállított katolikus tanítóképzők nem önálló szakiskolákként működtek, hanem „...megmaradtak a főelemi iskolához ragasztott egyszerű gyakorló tanfolyamoknak”, s így tantárgyaik többsége is azonos volt a főelemi iskola tantárgyaival, bár 1855 után a képzésben fokozatosan helyet kapott a nevelés- és oktatástan, valamint az ének-zene tanítása is. (Utóbbi tárgyak a kántorképzés miatt váltak jelentőssé.) (2)

Az 1868. évi népoktatási törvény megjelenését megelőző időszak tanítóképzésének legfőbb problémái a következők voltak:

- a tanítóképzők többsége legfeljebb a népiskola legmagasabb fokozata (az úgynevezett főelemi iskola) szakszerű kibővítése volt, és mind az általános műveltség, mind a szaktárgyi, pedagógiai és módszertani felkészítés terén szerény követelményeket fogalmazott meg;

- a népiskolák tanerőhiánya miatt a hivatalosan két évfolyamú képzőt egy év alatt is el lehetett végezni (helyenként egy évfolyamú képzők is működtek) (3);

- a tanítói képesítő vizsgák minősítési fokozata nem volt egységes (a képesítő vizsgán főelemi, elemi iskolai, illetve altanítói alkalmazásra jogosító végzettséget lehetett szerezni: a főelemi iskolai tanító az elemi osztályok mindegyikében taníthatott, az alelemi tanító csak az alsó három, az altanító pedig csak az alsó két osztályt taníthatta) (4);

- a tanítói pályán többnyire csak férfiak dolgoztak, a nők csak szűkebb körben, néhány női tanítórend ügybuzgalma eredményeként készülhettek fel a tanítói hivatás gyakorlására (például 1856–1867 között 4978 tanítói és 364 tanítónői képesítés megszerzéséről

van adatunk), 1867-ben 38 tanító- és mindössze 5 tanítónőképző (1 királyi katolikus és 4 római katolikus képző) működött (5);

– a tanítóképzők száma és növendékeinek összlétszáma nem volt elégséges az elemi iskolák tanerő-ellátottságának biztosítására (a tanítók mintegy 25 százaléka képesítés nélkül tanított, és arányuk egyre inkább nőtt a népiskolákban);

– a tanítóképzők tanári utánpótlása esetleges, véletlenszerű volt. A felekezeti képzőkben minden pap, akit püspöke erre a hivatalra kinevezett, taníthatott minden speciális előképzettség nélkül, legfeljebb a katolikusok arra voltak tekintettel, hogy a tanár a felszentelt áldozások soraiból kerüljön ki (6);

– a tanítóképezdek döntő többségének nem volt kialakított és berendezett gyakorlóiskolája, a képzés irányítója a főelemi iskola igazgatója volt.

Az 1868. évi XXXVIII. tc. előírásai a tanítóképzésről

Az 1868. évi népoktatási törvényt korszakos jelentőségű, a népoktatás kérdéseit átfogóan rendező törvényként szokták értékelni.

Ha első népoktatási törvényünket abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a korábbi időszak tanítóképzésének problémáit hogyan, mennyiben orvosolta, akkor a következőket állapíthatjuk meg.

A népoktatási törvény (ld. 81–115. §) a tanítóképzőt önálló, külön igazgatóval és tanári személyzettel rendelkező szakiskolának nevezte meg. A kiegyezést megelőző évek eljárásával szemben tehát – amikor a tanítóképzők vezetői a képzéssel megbízott ügynevezett „minta-főelemi iskolák” igazgatói voltak – mind az irányítás, mind a felelősség téren hangsúlyváltás következett be: a tanító(nő)képzés egyértelműen a létrehozott új intézetek feladata lett, a gyakorlóiskola tanítója pedig – a képző intézet tanári testületének tagjaként – az igazgató felügyelete, ellenőrzése mellett látta el teendőit. A tanító(nő)képzők kötelező tantárgyainak előírása (bár az első tanítóképzős tanterv csak 1869-ben jelent meg) megfelelő keretet teremtett mind az általános műveltség megalapozásához, mind a szaktárgyi, pedagógiai és módszertani felkészítéshez.

A tanítóképzés 2 évről 3 évre történő felemelése jelentősen javította a képzés feltételeit és éles ellentétben állt a tanítóképzés korábbi, törvényesen két évesnek deklarált, de gyakran csak egy évfolyamú időtartamával.

A törvény egységesítette a tanítók képesítő vizsgáját és központilag szabályozta a tanítói oklevél elnyerésének feltételeit (a képzést követően egy, legfeljebb két év tanítás, majd a képezdei összes tantárgyból és a tanítási gyakorlatból is vizsga letétele). Megmaradt azonban továbbra is az az előírás, hogy a felső népiskolai (és polgári iskolai) tanítói állás betöltéséhez a felső népiskola (illetve a polgári iskola) tantárgyaiból és azoknak tanítási módszeréből külön vizsgát kellett tenni.

A népoktatási törvény az állami tanítónőképzők tervezett felállításának deklarálásával – a felekezeti oktatás számára további inspiráló példát mutatva – a leányok számára is „egyenjogúsította” a tanítói pályát. Tény, hogy a tanítónők száma kezdetben csak mérsékelten emelkedett, de az állami szerepvállalás e téren is fokozta a felekezetek ügybuzgalmát.

A tanítóhiány enyhítésében jelentős szerepet játszott, hogy a törvényben számszerűsített hús állami tanítóképző többsége (16) 1875 vége előtt megnyílt, s ugyanebben az évben már 4 állami tanítónőképző is működött. (A Trianon előtti Magyarországon 22 állami tanító- és 8 állami tanítónőképző volt, azaz az összes (91) képző közel egyharmada állami irányítás alatt állt.) (7) A népiskolai tanítói szükséglet ellátásához – az 1872-es miniszteri jelentés számítása szerint – a tanítóképző intézetek hallgatói létszámát legalább 4000 főre kellett felemelni. Ezt a létszámot először 1877-ben sikerült biztosítani. (8)

A tanító(nő)képzők tanári képesítése és tanári utánpótlása biztosításának kérdésével a népiskolai törvény nem foglalkozott. (9)

A törvény előírta, hogy a tanítóképzők mellé gyakorló elemi iskolát kell felállítani és mindegyik tanintézethez legalább két holdnyi kertet kell csatolni, hogy a növendékek a földművelésben, a gyümölcs- és szőlőtermesztésben gyakorlati oktatást kapjanak (83. §). (10)

A népoktatási törvény igazán jelentőssé azáltal vált, hogy elfogadása után az állam lett a tanítóképzés legfőbb irányítója. Az állam maga is vállalkozott tanítóképzők felállítására, de a felekezetek és magánosok számára is lehetővé tette új képzők alapítását. Központilag előírta a képzés időtartamát, a tanítandó tárgyakat, a gyakorlóiskola és -kert létrehozását, valamint a tanítói oklevél megszerzésének feltételeit. A törvény kiadását követően az új, állami tanítóképzők működése és berendezése vált mintává a felekezeti és magánképezdek számára.

A képzés minőségi fejlődésének-fejlesztésének kérdései

A népiskolai törvény megteremtette a tanítóképzés minőségi fejlesztésének kereteit, de a kortársak többsége úgy érezte, hogy a törvényben megfogalmazott célok nehezen elérhetőek. Sokan nagyvonalúnak, túlméretezettnek tartották *Eötvös* elképzeléseit. Egy korabeli bíráló szerint: „Ha *Eötvös*nek jó szándékból formázott intézkedéseit vizsgáljuk, eszünkbe jut Platon, ki kétféle nevelési rendszert készített, egyiket a meglévő, másikat egy eszményi köztársaság számára. *Eötvös* népoktatási törvénye is inkább az eszményiség világából való; pedig eszményiségre kell ugyan törekednünk, de mindig a status quóból indulva ki.” (11)

A kortársi kritika – a bírálatok többségéhez hasonlóan – részgazságokat tartalmazott, de összességében mégis megalapozatlan volt. A szervezetileg önálló új tanítóképzőktől, illetve még inkább az állami elvárásokhoz fokozatosan alkalmazkodni kényszerülő felekezeti intézményektől illuzórikus lett volna az oktatás minőségében gyors előrelépést remélni. A későbbi évtizedek tanúsága szerint a következő tényezők bizonyultak a minőségi változások meghatározó elemeinek:

- a tanítóképzés időtartamának további növelése (a négy évfolyamú képzés bevezetése 1881-ben);

- a növendékek (és tanáraik) felkészültségét figyelembe vevő, az oktatás színvonalának emelését fokozatosan, következetesen megvalósítani akaró tantervi célkitűzések – esetenként korrekciók – megfogalmazása (ld. 1869-es, 1877-es, 1881–1882-es, 1903-as és 1911-es tantervek);

- a tanítóképző-intézeti tanárképzés és -képesítés szabályozása.

Az *Eötvös* által elfogadtatott 3 éves képzési idő a felekezeti képzők tanulmányi idejénél bővebb időkeretet biztosított a képzés számára, de a felekezeti tanítóképzők egy része csak a hetvenes évek végén alakult át hároméves képzési idejű intézménnyé. A tanítóhiánnyal magyarázható, hogy 1870 és 1872 között állami póttanfolyamokat is szerveztek (három év alatt 109 helyen mintegy 10 144 fő számára) a már működő (al)tanítók képesítésének kiegészítésére és fokozására, sőt 1870-ben a tanítóképzők növendékeinél idősebb és felkészültebb egyének számára egyéves melléktanfolyamokat is indítottak.

Az előzőekből következik, hogy 1868-ban előrelépést jelentett a hároméves képzés előírása, de irreális lett volna három évnél hosszabb képzési időt tervezni. Erre csak akkor kerülhetett sor, amikor ténylegesen megvalósult, általánossá vált a hároméves képzés. Egyébként a négy évfolyamú képzésre történő átállás is vonatottan zajlott le: 1884-ben már minden állami tanítóképző négy évfolyamú volt, a felekezeti képzők zöme azonban csak az 1890-es évek első felében tért át a négyéves képzésre, s az utolsó intézet – a nagyszabeni görögkeleti román tanítóképző – csupán 1910 őszén tudta megnyitni negyedik évfolyamát. (12)

Az oktatási színvonal értékelésekor lényeges annak vizsgálata, hogy a tantervi célkitűzéseket és az egykori növendékek felkészültségét hogyan értékelte (értékeli) a szakiro-

dalom. Általánosnak nevezhető az a megítélés, hogy az 1869-ben kiadott első tanítóképzős tanterv elvárásai alig haladták meg a népiskolát végzett tanulók iránt támasztott követelményeket, és a tananyag megjelölése is („rövid átnézet”, „rövid áttekintés”) nélkülözötte a világosságot és szabatoságot. (13)

Az 1877. évi (második) tanterv – általános megítélés szerint – átgondoltabb volt, jobban előtérbe állította az általános műveltség fejlesztését és a gyakorlati képzés feltételeinek javítását, pontosabban határozta meg az egyes tantárgyak helyét, egymáshoz való viszonyát, az elsajátítandó tananyagot, a tanítás menetét. A nagyobb igények, a követelmények differenciáltabb megfogalmazása után azonban kiderült, hogy az első évfolyamra beiratkozott hallgatók felkészültsége és „...értelmi fejlettsége sem ütötte meg a mértéket”, azaz a felkészültségbeli hiányosságok pótlása, valamint a gyakorlati felkészítés kereteinek bővítése érdekében a képzési időt négy évre kellett emelni. (14)

Utólagosan tehát megállapíthatjuk, hogy az 1869-es tanterv előírásai – minden hiányosság ellenére – többé-kevésbé megfelelték a növendékek felkészültségének, alacsony szintű, de teljesíthető elvárásokat fogalmaztak meg.

Az oktatás színvonalának alakulására, a képzési célokra a felvett növendékek szociális körülménye, előzetes iskolázottsága is hatott. *Sebestyén Gyula* szerint a tanítóképzők hallgatóinak jelentős része a középiskolák gyengébb tanulói közül került ki és távoli helységekből, különböző iskolákból, eltérő előzetes tanulmányok után jött a képző intézménybe. (15) *Kiss József* adatai alátámasztják *Sebestyén* megállapítását: az 1907–1908-as tanévben a tanítójelöltek 49 százaléka érkezett polgári iskolából, 40,8 százaléka pedig gimnáziumból, de többen (66 fő) jöttek felső népiskolából és reáliskolából (63 fő) is. (A tanítónőképzők tanulóinak 89,1 százaléka előzetesen polgári leányiskolába járt.) (16)

A szülők foglalkozásáról rendelkezésünkre álló statisztikai kimutatások is azt jelzik, hogy főleg a tanítóképző intézetek növendékei között fordultak elő nagy számban a földművesek, iparosok és tanítók gyermekei. A tanítónőképzők hallgatói sorában viszont elsősorban az értelmiségi családok gyermekeit találjuk nagy számban.

	a szülők foglalkozása												
	föld- birt.v. föld- műv.	ipa- ros v. ipari alk.	keres- v. ker. alk.	köz- tiszt- vise- lő stb.	pap	tanító- tanár	orvos- ügy- véd	altiszt	kato- natiszt	kato- nai altiszt	nap- szá- mos	ma- gánzó v. nyugd.	egyéb
tanítóképző	1343	1141	466	211	141	845	28	130	4	7	32	478	178
tanítónőképző	491	629	653	684	160	695	216	36	47	17	7	717	183
<i>képesítést nyert</i>													
– tanító	393	241	82	58	26	213	4	26	1	2	9	147	80
– tanítónő	125	184	163	171	309	204	42	10	6	2	–	223	62

1. táblázat. A növendékek és diplomázók megoszlása a szülők foglalkozása szerint (1907/1908. tanévről) (17)

A tanítóképzés fejlődésének jellemzőiről szólva arra is utalni kell, hogy az egymást követő tantervek eltérő hangsúllyal szóltak a tanítóképző intézetek céljáról. Az 1869-es tantervben a hivatás- és emberszeretet kialakítása, a személyes példaadásra nevelés kapott különös nyomatékot. „A tanítóképző intézetek célja hivatásuk iránt lelkesülő, foglalatosságukban jártas oly munkás és ügyes tanítókat képezni, kik az emberiség szeretetének érzésétől áthatva, alapos ismereteik segítségével és kiváltképpen jó példaadással vezessék a gondviselésükre bízott növendékeket: önmunkásságra, az ismeretek gyűjtésére, az erkölcsi nemesebb érzésre és általában a felvilágosodásra.” (18) A későbbi tantervekben viszont – az 1869-es célkitűzések megismétlése mellett – egyre nagyobb nyomatékkal szóltak a közműveltségi tárgyak fontosságáról, a tanító sokoldalú felkészültsége jelentőségéről.

Az egyre zsúfoltabb tantervek, a tanítóképzőkre háruló újabb és újabb feladatok (például méhészeti, szőlészeti, selyemhernyó-tenyésztési tanfolyam indítása) egy idő után szinte szükségszerűen vetették fel a képzési idő bővítésének, a tanulmányok konvertálható formái (intézeti érettségi, továbbtanulási lehetőség megteremtése) kialakításának az igényét.

A képzési célokban megjelenő hangsúlyváltozások jelzik, hogy a tanítóképzés érzékenyen reagált a társadalmi és gazdasági kihívásokra, s e kihívásokhoz aktív módon igyekezett alkalmazkodni.

A tanítóképzés szempontjából fontosnak bizonyult a tanítóképző intézeti tanárok felkészítésének kérdése. Ismeretes, hogy Eötvös és Pauler minisztersége alatt a külföldi (német) tanulmányútra küldött kiváló népiskolai tanítók és felsőbb tanulmányokat végzett ifjak soraiból kerültek ki az állami tanítóképzők első igazgatói és tanárai. (19)

A későbbi években is általában az érdeemes néptanítók, polgári iskolai és középiskolai tanárok jelentették a képzők tanári utánpótlásának bázisát. Az egyéves tanítóképző intézeti tanfolyam felállítására először 1887-ben

került sor (a Paedagogium tanárai oktatták a legkiválóbb polgári iskolai tanárokat). A tanfolyam kétévessé szervezésére és a jelöltek rendkívüli egyetemi hallgatói státuszának biztosítására 1899-ben jelent meg a miniszteri szabályzat, de csak a képesítési követelmények előírása, illetve az Apponyi-kollégium létrehozása jelentette az intézeti tanárképzés problémájának megoldását. (Ténylegesen azonban számos felekezeti képző nehezen fogadta el a tanári utánpótlás államilag megszervezett formáját, még 1933-ban is volt olyan felekezeti tanítóképző, amelynek testületében egyetlen tanítóképző intézeti tanári vizsgát tett oktató sem volt.) (20)

A tanítójelöltek gyakorlati felkészítésének színvonala szempontjából arra is érdemes kitérni, hogy miképpen alakult a képző intézmények gyakorlóiskolai ellátottsága. Az e kérdést először számszerűen is tárgyaló 1878/79-es miniszteri jelentés szerint a fennálló 67 intézet közül 22-nek nem volt gyakorlóiskolája (közülük 21 felekezeti képző volt). 1900-ban 74 képző közül 14-nek, 1909-ben a 82 képzőből 4-nek még mindig nem volt gyakorlóiskolája. A gyakorlóiskolai ellátás 1913-ban lett teljessé: ebben az évben már minden képző rendelkezett saját gyakorlóiskolával. (21)

A képzés minőségét illetően még egy problémát feltétlenül meg kell említeni: a dualizmus korában mindvégig magas volt a magántanulók és magánvizsgázók, valamint a magánúton képesítő vizsgát tettek száma.

A magánúton vizsgázók száma különösen a tanítónőképzőkben volt számottevő. Sokáig az is szokásban volt, hogy a nők tanítóképző-intézetben tettek magánvizsgát és ott szereztek tanítónői oklevelet, de ezt a gyakorlatot a minisztérium 1901-ben megszüntette.

A magánúton vizsgázók és képesítést szerzők aránya és száma időnként kiugróan magas volt. „Például 1884-ben Győrött 27 növendékre 59 képesítés, Pécsen 20 növendékre 28, Szegeden 16 növendékre 23, Nagyváradon (gör. kath.) 4 növendékre 8, Balázsfalván (gör. kath.) 11 növendékre 23 ... Debrecenben (ref.) 15 növendékre 31, Nagykőrösön (ref.) 1 növendékre 13, Pápan 4 növendékre 13 képesítés esett.” (23)

Sebestyén Gyula szerint a tanítóképzők hallgatóinak jelentős része a középiskolák gyengébb tanulói közül került ki és távoli helységekből, különböző iskolákból, eltérő előzetes tanulmányok után jött a képző intézménybe. Kiss József adatai alátámasztják Sebestyén megállapítását: az 1907–1908-as tanévben a tanítójelöltek 49 százaléka érkezett polgári iskolából, 40,8 százaléka pedig gimnáziumból, de többen (66 fő) jöttek felső népiskolából és reáliskolából (63 fő) is. A tanítónőképzők tanulóinak 89,1 százaléka előzetesen polgári leányiskolába járt.

A magánúton vizsgázók száma két dologgal függött össze: egyrészt valóban jelentős volt a magántanulók száma, másrészt a szigorúbb intézetek növendékei közül sokan átmentek vizsgát tenni a könnyebb intézetekbe, ahol „az előzőleg bukott jeles, sőt kitűnő eredménnyel tette le a képesítővizsgálatot”. (24)

mely tanévben	a magánvizsgázók száma az intézetek jellege szerint						össz.	magánvizsgázók száma az intézetek növendékei %-ában						össz. %
	áll.	r.k.	g.k.	g.k.	ref.	ev.		áll.	r.k.	g.k.	g.k.	ref.	ev.	
1894/5	106	128	–	–	–	–	234	16,6	15,5	–	–	–	–	13,4
1905/6	216	352	5	23	40	3	639	14,4	13,2	4,8	23,0	9,8	6	14,0
1907/8	212	281	3	–	32	–	528	19,0	12,4	4,2	–	7,3	–	11,7
1913/14	207	387	20	3	67	–	684	20,7	15,7	20	2,8	13,4	–	14,0

2. táblázat. A magánúton vizsgázók száma és százaléka (22)

A mennyiségi változás néhány jellemzője

Az 1868-as népoktatási törvény kiadását megelőző időszakban már csaknem negyven felekezeti tanítóképző és öt tanítónőképző volt hazánkban. Az intézetek számát különösen az 1850-es években emelték meg, amikor az uralkodó iránti lojalításra nevelés, valamint a német nyelv széleskörű terjesztése érdekében erőteljesen szorgalmazták az elemi iskoláztatás minél szélesebb körű megvalósítását.

mely időben?	kir. kath.	róm kath.	gör. kath.	gör. keleti	ref.	evang.	izr.	össz.	jegyzet
<i>tanítóképzők</i>									
I. Ratio kora	9	–	1	1	–	–	–	11	Zágráb nélkül
II. Ratio kora	9	3	1	3	–	–	–	16	Zágráb nélkül
1840	9	4	1	3	3	–	–	20	
1850	6	3	2	3	3	8	–	25	
1860	12	4	2	3	5	9	1	36	
1867	12	4	3	3	5	10	1	38	
<i>tanítónőképzők</i>									
1860	1	3	–	–	–	–	–	4	
1867	1	4	–	–	–	–	–	5	

3. táblázat. A tanító(nő)képzők száma a népoktatási törvény elfogadása előtt (25)

A képzők száma magasnak nevezhető, azonban a falaik között tanuló növendékek száma rendkívül változó, általában igen alacsony volt. A létszámról sokat elárul az a tény, hogy Eötvös József a népoktatási törvény eredményeként felállítandó 20 állami tanítóképzőből intézetenként 50–50 képesített tanító kibocsátását remélte, a felekezeti képzőkből pedig évente összesen 600 tanítóra számított. Elgondolása szerint ez a létszám elegendő lett volna a megürülő állások betöltésére, illetve így 10–12 esztendő alatt a már meglévő mintegy 18 000 tanítói állás mellé a még szükséges 10 000 álláshelyet szakképzett tanítóval lehetett volna betölteni. (26)

Eötvös reményei azonban nem teljesültek. Gondot okozott, hogy az állami tanítóképzőkbe beiratkozott növendékek száma kezdetben csak a várt létszám töredéke volt (például 1870-ben összesen 405 tanító- és 86 tanítónőjelölt kezdte el tanulmányait állami tanítóképzőben és a felekezeti intézetekben is visszaesett a jelentkezők száma.) Ennek oka abban keresendő, hogy meglehetősen kevés internátusi férőhely állt rendelkezésre, a szégyemből diákok segélyezésére pedig ekkor még alig volt mód.

A tanítói pálya iránti érdeklődést kedvezőtlenül befolyásolta az alacsony jövedelem és az előmenetelre való lehetőség csaknem teljes hiánya is. Nem véletlenül állapította meg az 1872-es miniszteri jelentés: „Most midőn ennyi tanítóképző áll fenn, nem a számuk szaporításán, hanem a lehető legjobb karba helyezésükön és azon kell igyekezni, hogy elegendő számú növendékek is legyenek.” (27)

A miniszteri jelentés jórészt megvalósult: a tanítóképzők száma az állami képzők felállítását követően alig változott, a képző intézetek létszámának növekedése döntő mértékben a tanítónők képzők számának emelkedésével függött össze.

mikor?	a tanítóképzők száma							a tanítónők képzők száma							a össz. kép- zők sz.		
	áll.	r.k.	g.k.	g.k.	ref.	ev.	izr.	össz.	áll.	r.k.	g.k.	g.k.	ref.	ev.		egy-	
1868	–	15	3	3	3	9	1	34	–	5	–	–	–	–	–	5	39
1875	16	14	4	3	3	8	1	49	4	7	–	1	–	–	–	12	61
1880	17	14	4	4	4	9	1	53	6	8	–	1	–	–	1	16	69
1890	17	14	4	4	4	10	1	54	5	9	–	1	–	–	–	15	69
1900	18	11	5	4	3	6	1	48	6	7	–	1	1	–	1	16	64
1914	19	11	5	4	3	6	1	49	8	20	2	1	4	1	–	36	85
1918	22	11	5	4	3	5	1	51	8	22	2	1	5	2	–	40	91

4. táblázat. A tanító(nő)képző intézetek számának változása 1868–1918 között (28)

A tanítónők képzés létszámának, illetve a női képzők számának emelkedésében figyelemre méltóan, hogy különösen az 1868–1875 közötti években, majd 1890 után dinamikus a növekedés. Ez kezdetben bizonyára összefüggött a nők számára korábban kevésbé elérhető életpálya megnyílásával, a felvételi érdeklődés fokozódásával. Az 1890 utáni dinamikus és tartós emelkedésben feltehetően a polgárosodás, a polgári és értelmiségi családokban a leánygyermek kereső foglalkozáshoz való juttatásának vágya játszhatott meghatározó szerepet.

A tanító- és tanítónők képzők létszáma 1890 és 1900 között csökkent. Az adott időszakra vonatkozóan ugyanakkor a források azt közlik, hogy mindegyik római katolikus képző átalakult négy évfolyamúvá. (29)

A tanítóképzők adatai közül érdemes kiemelni a tanárok létszámának alakulásával kapcsolatos – töredékes – források révén megrajzolható tendenciákat. Sebestyén Gyula kutatásai szerint 1866/67-ben a felekezeti képzőkben összesen 206 tanárt alkalmaztak (181 férfit és 25 apácát), 1870/71-ben pedig a felekezeti képzőkben 368 tanár, az államiakban pedig 96, azaz együttesen 464 tanár oktatott. Ez a létszám az 1876/77-es esztendőben 636 főre emelkedett, akik közül 359 fő felekezeti, 277 tanár pedig állami alkalmazásban állt. (30)

Sebestyén Gyula adatai szerint 1868 után 10 év alatt összesen 9548 személy (7066 férfi és 2482 nő) szerzett tanítói képesítést. A végzettség számának emelkedése következtében 1881-ben hivatalosan deklarálták, hogy a korábbi évtizedek tanítói hiánya megszűnt. Elkerülendő az állásnélküliség kialakulását, rendelettel korlátozták az állami tanító(nő)képzőkbe felvehető jelentkezők és az induló osztályok létszámát. (Egy osztályba legfeljebb 30 fő vehető fel, a négy évfolyamú képzésben a korábbi hároméves képzés keretszámait kellett alkalmazni.) A takarékosági okokból szorgalmazott intézkedések negatív következményei 1893-ban már erőteljesen jelentkeztek: 670 üres néptanítói állás betöltetlen maradt, 2219 tanítói állásban pedig képesítéssel nem rendelkezőt kellett alkalmazni, és ismét távoli lehetőségé vált a 80 fős népiskolai osztályok kialakítása. (Ehhez 4300 tanítóra lett volna szükség.)

A századfordulót követő években – kisebb ingadozásoktól eltekintve – folytatódott a tanítónők képzőbeli növendékek számának emelkedése. 1913-ban ez a szám először ha-

ladta meg a tanítóképzők növendékeinek létszámát, s a női nem magasabb aránya a későbbiekben is megmaradt. (A férfi növendékek száma 1913-ban 4503, a nőké 4718 volt. 1918-ban még erőteljesebb az eltérés: a férfiak száma 4820-ra, a nőké pedig 6838-ra emelkedett.) (31)

Jegyzet

- (1) Sebestyén Gyula (1896): *Elemi iskolai tanítás- és tanítóképzésünk fejlődése*. Budapest. 5.
- (2) Sebestyén Gyula i. m. 10.
- (3) Sebestyén Gyula i. m. 12–13.
- (4) Kiss József (1929): A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. *Magyar Tanítóképző*, 42. évf. 110.
- (5) Kiss József i. m. 118.
- (6) Szakál János (1934): *A magyar tanítóképzés története*. Budapest. 77.
- (7) Kiss József i. m. 182.
- (8) Sebestyén Gyula i. m. 42–43.
- (9) Németh András (1990): *A magyar tanítóképzés története (1775–1975)*. Főiskolai Füzetek, Zsámbék 11., Zsámbék. 35.
- (10) *Magyar közigazgatási törvények*. (1910) I. kötet (Szerk.: Halász Ferenc) Budapest. 238.
- (11) Lubrich Ágost: *A nevelés történelme*. II. r. II. k. 425. Idézi: Szakál János i. m. 67.
- (12) Kiss József i. m. 239–240., valamint Németh András i. m. 56.
- (13) Sebestyén Gyula i. m. 31–33.
- (14) Sebestyén Gyula i. m. 55.
- (15) Sebestyén Gyula i. m. 55.
- (16) Kiss József i. m. 43. évf. 36.
- (17) Kiss József u.o.
- (18) Idézi Szakál i. m.: 70.
- (19) Sebestyén Gyula i. m. 31.
- (20) Szakál János i. m. 77.
- (21) Kiss József i. m. 42. évf. 244–245.
- (22) Kiss József i. m. 43. évf. 202.
- (23) Kiss József i. m. 42. évf. 242.
- (24) Gyertyánffy István (1882): *A budapesti állami elemi iskolai és polgári iskolai tanítóképezde múltja és jelene*. Budapest. 239. Idézi: Kiss József i. m. 42. évf. 242.
- (25) Kiss József i. m. 42. évf. 118.
- (26) Kiss József i. m. 43. évf. 30.
- (27) Kiss József i. m. 42. évf. 240.
- (28) Kiss József i. m. 42. évf. 182.
- (29) Kiss József i. m. 42. évf. 240.
- (30) Sebestyén Gyula i. m. 40., 48., 70., 102–103.
- (31) Kiss József i. m. 43. évf. 217–218.